

TAŞKIN PAŞA (DAMSA) KÜLLİYESİ İÇERİSİNDE YER ALAN HIZIR BEY TÜRBESİNDEKİ SANDUKALAR

THE SARCOPHAGI IN THE HIZIR BEY SHRINE LOCATED IN THE TAŞKIN PAŞA (DAMSA) COMPLEX

Alper ALTIN*

Öz

Anadolu Selçukluları ile mamur edilmeye başlanan İslam şehirleri, Selçukluların yıkılması ile birlikte ortaya çıkan Beylikler döneminde de imarına devam edilmiştir. Türk kültürünün ve sanatının yansıması olan eserler Anadolu'nun dört bir tarafını süslemiştir. Karaman merkezli kurulan Karamanoğulları kendilerini Selçuklular'ın varisi olarak görmüş ve sanat üslubunu sürdürmek istemişlerdir. Karamanoğullarının hüküm sürdüğü şehirlerde (Konya, Karaman, Niğde, Kayseri, Antalya, Mersin, Nevşehir, Aksaray) cami, mescit, medrese, kümbet, kervansaray, hamam, köprü ve çeşme gibi pek çok eseri günümüze gelmiştir. Nevşehir Damsa'da Eratna Beyliği'ne ait Taşkınpaşa Külliyesi içerisine yaptırmış oldukları Hızır Bey Türbesi, Ürgüp İbrahim Bey Camisi ile birlikte Karamanoğullarının bölgede imzasıdır. Baldaken tarzındaki türbede dört sanduka yer almaktadır. Bunların üçü özgün biri sonradan getirilmiştir. Kitabelerine göre bunlar Hızır Bey, Hasan ve İlyas Bey'e aittir. Çalışmamızda söz konusu türbe kısaca tanıtılacak ve asıl olarak sandukalar incelenecektir. Türk sanatında sandukaların yeri ve önemi çizim ve fotoğraflar ile belgelenecek ve belirtmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Nevşehir, Damsa, Karamanoğulları, Eratna Beyliği, Türbe, Sanduka, Mimari, Süsleme, Hızır Bey.

Abstract

The Islamic cities that started to be built with the Anatolian Seljuks were also continued during the period of the dynasties emerged with the collapse of the Seljuks. The art works which are the reflection of Turkish culture and art have adorned all four sides of Anatolia. The Karamanids, which was founded the Karaman with centrum, saw themselves as the heirs of the Seljuks and wanted to maintain the art style. In the cities where Karamanids ruled (Konya, Karaman, Niğde, Kayseri, Antalya, Mersin, Nevşehir, Aksaray) such as mosque, masjid, madrasa, shrine, caravanserai, baths, bridges and fountains many works came to the day. Hızır Bey Shrine, which they had built inside the Taşkınpaşa complex belonging to Eratna Dynasty in the Damsa town of Nevşehir province is sign of Karamanids in region with together Ürgüp İbrahim Bey Mosque. There are four sarcophagi in

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, alperaltin38@gmail, <http://orcid.org/0000-0002-9295-3428>

Gönderim Tarihi: 06.04.2018
Kabul Tarihi: 19.12.2018

baldachin style shrine. Three of them were original, one of them had been brought afterwards. According to the inscriptions these belongs to Hızır Bey, Hasan and İlyas Bey. According to the inscriptions these belongs to Hızır Bey, Hasan and İlyas Bey. In our work, the tomb will be introduced briefly and mainly sarcophagi will be examined. The place and importance of sarcophagi in The Turkish Art will be tried to be documented by drawing and photographs.

•

Keywords

Neveşehir, Damsa, Karamanids, Eratna Dynasty, Shrine, Sarcophagus, Architecture, Ornament, Hızır Beg.



GİRİŞ

Taşkın Paşa Külliyesi'nin, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan 608 envanter numaralı defterin 373 sayfasında Karamanlı Beyliği'nin eseri olduğu şeklinde bir bilgi verilmektedir (Eravşar 1993: 18). H.742 (M.1341) tarihli başka bir belgede ise Emir Taşhun, köyü Sadüddin Said adlı beyden almıştır. Bu tarihlerde bu bölge Eratna devletinin kontrolünde olduğundan dolayı Eratnalılar'a ait olduğu belirtilmektedir (Oral 1962: 66). Ancak külliye'nin kime ait olduğu konusunu en iyi Ramazan Uykur çözümlenmiştir. Uykur bu külliye'nin 14. yüzyılda Eratna emiri olan Uygur Türklerinden Esen Kutluğ'un oğlu Emir Taşhun tarafından Ürgüp ve çevresinin yöneticiliğini yürüttüğü sırada yaptırdığını ortaya koymuştur (Uykur 2003: 28-34). Uykur'un bu görüşünü desteklemekle birlikte, külliye içerisinde bulunan Hızır Bey Türbesi'nin Karamanoğulları'ndan kalma olduğunu savunmaktayız.

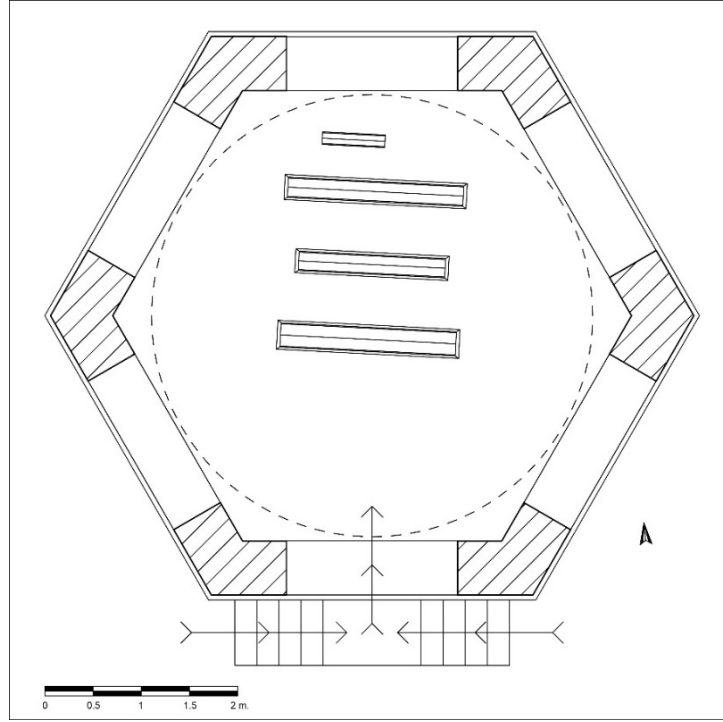
Hızır Bey Türbesi, Taşkın Paşa Külliyesi içerisinde yer almaktadır. Türbenin herhangi bir yerinde kitabe olmadığından dolayı ismi ve tarihlendirmesi içerisinde bulunan en erken tarihli olan 1 nolu sandukanın kitabesine göre yapılmıştır. Hızır Bey'e ait olan sandukanın hangi beyliğe mensup olduğu ihtilaflıdır. Ancak tarihi kaynaklara baktığımızda Karamanoğulları'ndan Hızır Bey ile karşılaşılmaktadır. Şikari'nin Karamanname adlı eserinde söz konusu tarihlerde iki farklı Hızır Bey'in adı geçmektedir. Bunlardan biri Alâeddin Halil Mirza Bey'in (1333-1348) beş oğlundan biridir (Şikari 2005: 138). Hızır Bey'e dönem dönem Ermenek, Kayseri, Aksaray, Niğde ve Tarsus'un sorumluluğu verilmiştir. İkincisi ise Bedreddin Mahmud Bey'in (1300-1308) torunu, Bedrettin'in oğludur. Bedrettin'in oğlu Hızır Bey'in yaşlı olduğu ve vezirlik yaptığı ifade edilmektedir (Şikari 2005: 139). Muhtemelen Halil Mirza Bey'in oğlu burada kendisine bir türbe yaptırmıştır. Belki de halihazırda bulunan bir türbeye defnedilmiştir. Hızır Bey isminin Bezm u Rezm'de geçmesinden dolayı Eratna Beyliği'ne ait olduğunu iddia edenler de olmuştur (Cirtil 2001: 44). Aziz B. Erdeşir-i Esterabadi'nin kaleme almış olduğu bu eser, 14. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmıştır (Yazıcı 1995: 438). Esterabadi eserini Kadı Burhaneddin Devleti'nin (1381-1398) hükümdarı Kadı Burhaneddin adına yazmıştır (Esterabadi 1990: XI). Yani sanduka 1351 tarihinde yapıldığına göre, bu belgede geçen Hızır Bey daha sonra yaşamıştır.

Türbe, cami avlusunun kuzeydoğu kenarında diğer yapılardan bağımsız olarak konumlandırılmıştır (Foto. 1). Altıgen planda tamamen kesme taştan iki katlı olarak inşa edilmiştir (Çizim 1). Türbenin iki katlı olduğu konusu günümüzde cenazelik katı girişinin herhangi bir dilatasyon çizgisi bırakılmadan kapatıldığı için ihtilaflıdır. Ancak Orhan Cezmi Tuncer (Tuncer 1991: 134-135), Ali Kılıcı (Kılıcı 1992: 65) ve Osman Nuri Dülgerler (Dülgerler 2006: 145) çalışmalarında, 1961-62 yılındaki Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün onarımında yer alan restoratör Yusuf Erdoğan'ın ifadesine göre cenazelikte mumyalanmış üç adet mumya olduğunu ve güvenlik sebebiyle talan edilmemesi için kapısının iz bırakmayacak biçimde örüldüğünü belirtmektedirler. Ayrıca Tahsin Özgüç kaidede havalandırma deliği olduğunu ve bu bahisle burada cenazeliğin de bulunduğunu ifade etmektedir (Özgüç 1965: 197-201'dan aktaran Kılıcı 1992: 66). Restoratörün ifadesine göre dikdörtgen biçimde, doğu batı doğrultusunda uzanan tonoz örtülü cenazeliği bulunmaktadır. Kapısı doğu cephe'dedir (Dülgerler 2006: 145). Cenazeliğin günümüze gelmiş tek çizimi Oluş Arık'a aittir. Ancak onun planında cenazelik katının plan düzeninde ve girişinde restoratörün ifadesine göre yanlışlıklar mevcuttur. Dikdörtgen planda olması gereken cenazelik haçvari planda, doğu cephe'de olması gereken

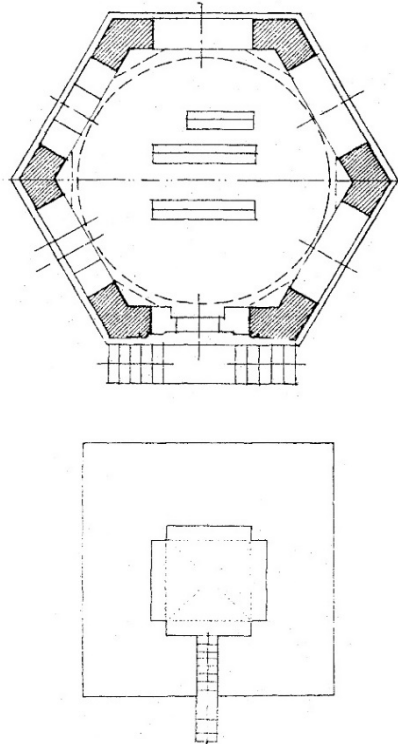
kapısı ise güney cephede verilmiştir (Arık 1969: 72) (Çizim 2). Osman Eravşar, izlerin bulunmamasından dolayı türbenin tek katlı olduğunu ileri sürmüştür (Eravşar 1993: 119).

Baldaken tarzda yapılan türbenin kaidesi su basman seviyesinde yerden yükseltilmiştir. Güney yöndeki karşılıklı dört basamaklı iki merdivenin birleştiği sahanlıktan türbeye girilmektedir. Türbenin tüm cepheleri sivri kemerli birer açıklıkla dışarıya bakmaktadır. Eskiden açıklıklardan doğu cepheye bakan iki açıklığın duvar örülerek kapatıldığı, batı cepheye bakan ikisinin pencere, güney cepheye merdiven sahanlığına açılanın ise basık kemerli kapı olarak düzenlendiği görülmektedir. 1961-62 yılındaki Mahmut Akok'un yapmış olduğu proje çerçevesinde bu sonradan eklenen kısımlar kaldırılarak özgün haline getirilmiştir. Yapının üst örtüsü muhdestir. İçten kubbe, dıştan piramidal bir külahla örtülmüştür. Eskiden açık olan üst örtüsünün bu şekilde yine aynı onarım esnasında kapatıldığı belirtilmektedir (Kılıcı 1992: 65) (Çizim 3).

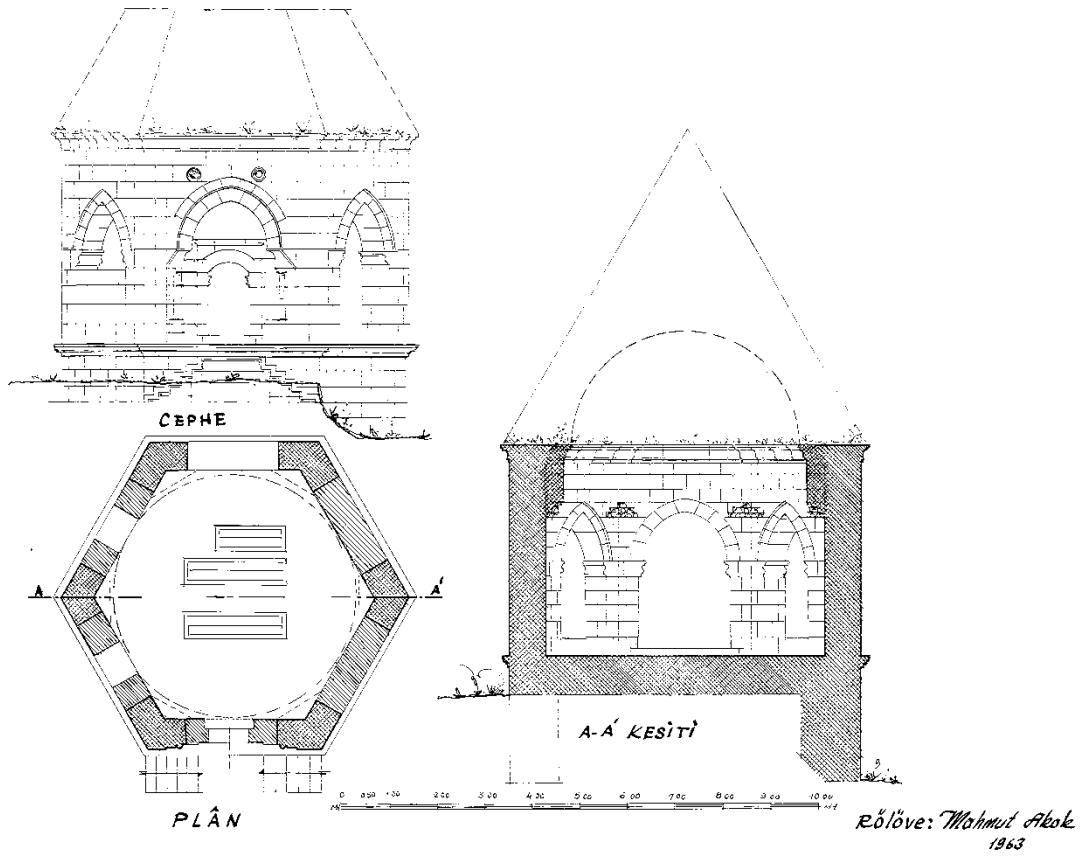
Arapça'da "kutu, sandık" anlamındaki "sundük" kelimesinden türeyen sanduka, genellikle ahşap, mermer, taş veya çini kaplama yapılan lahitle aynı anlama gelmektedir. Günümüze ulaşan en eski sanduka örnekleri Selçuklulara aittir. Zaten sanduka geleneği de daha çok Selçuklu kültürüyle yaygın hale gelmiştir. Sandukalar mezarlar ve mezarı temsil eden mekânlarda (makam), üstü açık mezar, kümbet ve türbelerde karşımıza çıkmaktadır (Bozkurt 2009: 102-103). Sandukalar sarkofaj gibi ölünün bedeninin veya kemiklerinin konulduğu bir kap değil, sembolik olarak medfun kişiyi anmak, ebedileştirmek ve yüceltmek için yapılan ve mezarının üzerine konulan sandık formu lahitlerdir. İslam coğrafyalarında çok geniş bir bölgeye yayılmış ve çok farklı biçimlerde sanduka görülmektedir. Anadolu'da her bölgede ve her devirde sandukalara rastlanılmaktadır. Ancak bölge ve dönem üsluplarının farklı olmasından dolayı malzeme, form, ölçü ve süslemeleri bakımından birçok farklı çeşit karşımıza çıkmaktadır. Bunların en eskileri 12-14. yüzyıl zaman aralığında Ahlat'ta Meydanlık Kabristanı'nda yer almaktadır (Karamağaralı 1992: 45) (Foto. 2-Foto. 3). Bir başka örnekle Konya'da karşılaşılmaktadır. Konya'daki sanat değeri olan taş sandukalar İnce Minareli Medrese Taş ve Ahşap Eserleri Müzesi'nde toplanarak koruma altına alınmıştır (Foto. 4). H. Örcün Barışta buradaki sandukaları boyut, form ve süslemelerine göre gruplandırarak incelemiştir (Barışta 1999: 1073-1077).



Çizim 1 Hızır Bey Türbesi Günümüz Rölöve Planı



Çizim 2 Hızır Bey Türbesi 1969 Yılı Üst ve Alt Kat Planları (M. O. Arık'tan)



Çizim 3 Hızır Bey Türbesi 1963 Yılı Cephe, Plan ve Kesit Çizimleri (M. Akok'tan)



Foto. 1 Taşkınpaşa Camisi ve Hızır Bey Türbesi



Foto. 2 Ahlat'ta Sandukalı Mezarlar (12-13. yy.) (Kollektif, Anadolu'nun Orhun Abideleri s.206'dan)



Foto. 3 Ahlat'ta Sandukalı Mezar (14. yy.) (Kollektif, Anadolu'nun Orhun Abideleri s.196'dan)

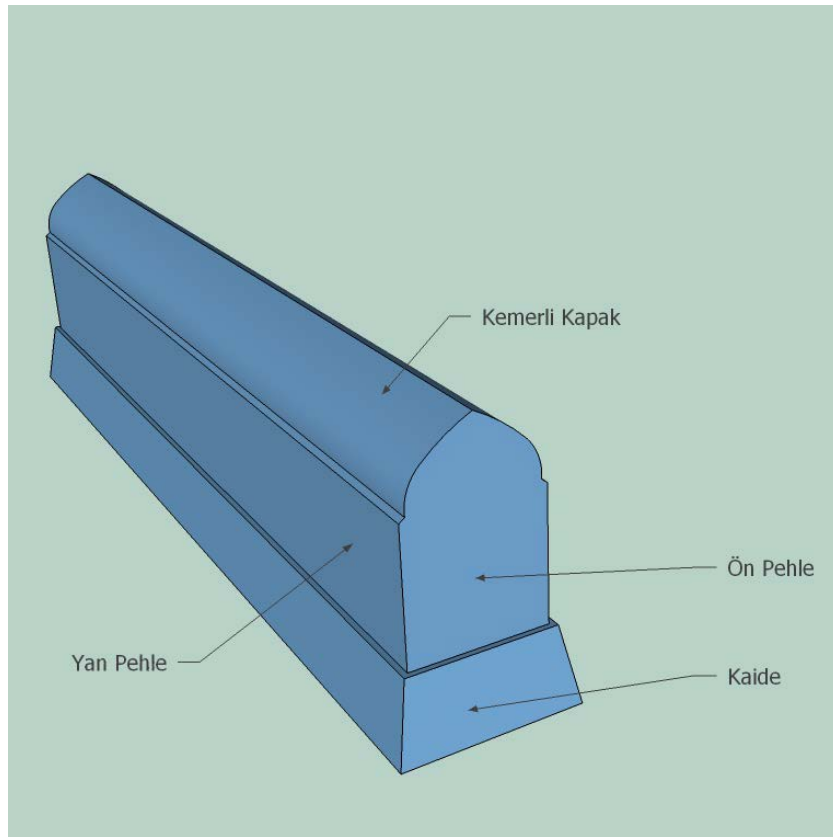


Foto. 4 İnce Minareli Medrese Mezar Sandukaları (15. yy.) (M. Arslan'dan)

KATALOG

Türbede üç adet yazılı, bir adet yalın ve süslemesiz olmak üzere dört adet yekpare mermer sanduka yer almaktadır. Sandukalar yere sabitlenmemiş müstakil olarak üst kat zeminine konulmuştur. Yere sabitlenmediği için sandukaların sırası muhtemelen dönemsel olarak değişmiştir. Oluş Arık'ın çizmiş olduğu türbe planında iki ve üç numaralı sandukaların yerleri farklı görünmektedir (Çizim 2). Türbenin içinde iki adet sanduka bulunduğu diğerinin sonradan getirildiği ifade edilmektedir (Anonim 1973: 33'den aktaran Eravşar 1993: 119). Ancak bu üç sandukanın burada başından beri bulunduğu cenazelik bölümündeki üç adet mumyalanmış naaşın olduğu bilgisinden anlaşılmaktadır (Tuncer 1991: 134-135). Zaten Ali Kılıcı eserinde dördüncü sandukanın sonradan buraya konulduğunu açıkça ifade etmektedir (Kılıcı 1992: 65). Sonradan getirilen sanduka diğerlerinden küçük ve herhangi bir plastik özelliği bulunmayan dördüncü sandukadır.

Sandukaların pehleleri düz, kaide ve kapak kısımları üçgen prizma şeklinde yukarıya doğru daralmaktadır (Çizim 4). Baş ve ayak şahideleri olmadan yapılmıştır. Halit Çal bu tarzdaki sandukalara "şahidesiz yekpare gövdeli prizmatik sanduka" tanımını yapmaktadır (Çal 2015: 300). Sandukaları girişten yani güneyden kuzeye doğru sıralanma şekli ile numaralandırarak inceleyeceğiz (Foto. 5).



Çizim 4 Sanduka Bölümleri

1 nolu sanduka 0.49 m. yüksekliğinde 1.89x0.30 m. genişliğindedir (Çizim 5). Sandukanın kaidesi iki sıra mukarnasla çepeçevre tezyin edilmiştir. Yan yüzlerindeki mukarnas dizisi, ön ve arka yüzlerindeki mukarnas dizilerinden farklıdır. Kemerli kapak bölümünde iki parça halinde

talik hatla Ayet-el Kürsi (Kur'an-ı Kerim 2/255) yazılmıştır. Yazıların arası, palmet, lotus ve rumilerle tezyin edilmiştir.

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

Okunuşu: Allâhü lē ilēhe illē hüvel hayyul kayyûm. Lē te'huzühû sinetüv-ve lē nevm. Lehû mē fis-semēvēti vemē fil ard. Menzellezî yeşfeu indehû illē biiznih. ya'lemü mē beyne eydîhim vemē halfehüm velē yühîtüne bişey'im-min ilmihî illē bimē şē' Vesia kürsiyyu hüssemēvēti vel ard. Velē yeüdühû hifzuhumâ ve hüvel aliyyül azîm.

Türkçesi: Allah, kendinden başka hiçbir ilâh yoktur. (O), Hayy ve Kayyûmdur. Onu ne bir uyuklama, ne de bir uyku tutabilir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Onundur. Onun izni olmadan, nezdinde kim şefaata edebilir? O (yarattıklarının) önlerindeki ve arkalarındaki gizli ve âşikâr her şeyi bilir. Onun ilminden, yalnız kendisinin dilediğinden başka hiçbir şey kavrayamazlar. (Mahlûkatı). Onun kürsüsü gökler ve yeri kaplamıştır. Bunların (yerin ve göğün) koruyuculuğu Ona ağır da gelmez. O, çok yüce, çok büyüktür.

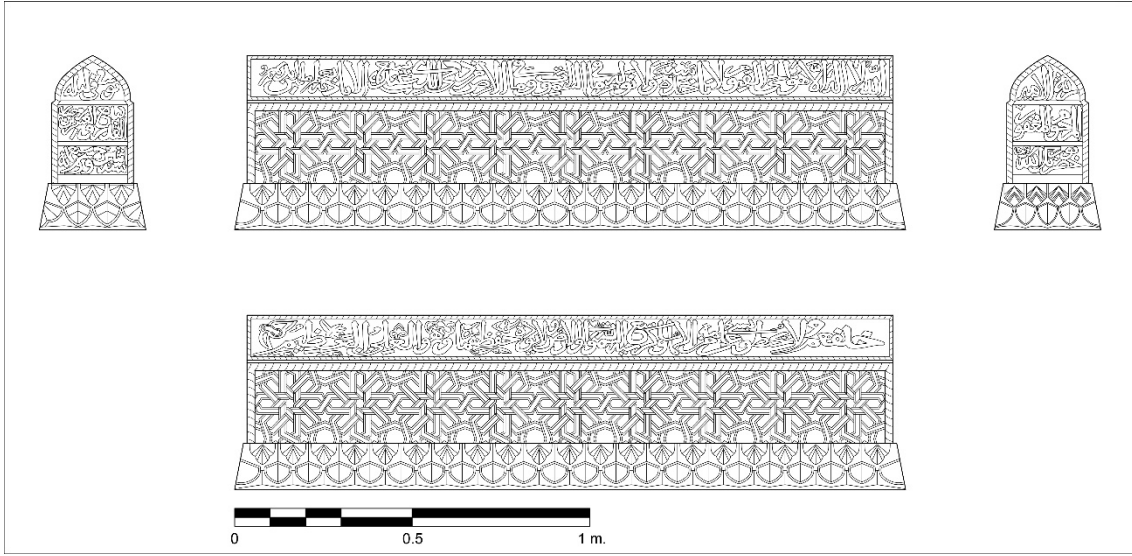
Sandukanın pehlesinde yer alan geometrik süsleme kompozisyonu, merkezinde sekiz köşeli yıldızın bulunduğu sekiz kollu çarktan teşekkül etmektedir. Çarktan uzayan kollar dışta sekizgen oluşturacak şekilde kırılmakta ve sekizgenlerin aralarında doğal olarak beş kollu yıldızlar ile sekizgen boşluklar meydana getirmektedir. Sonsuzluk ilkesinde yapılan bu kompozisyon dokuz kez tekrarlanmıştır. Sandukanın güneye bakan cephesindeki sekizgen bordürlerin içerisi birbirinden farklı gülbezeklerle doldurulmuştur (Foto. 6). Bu gülbezekler diğer cephede görülmemektedir. Kitabelerin ve yan pehlede bulunan geometrik panonun etrafı zencirekli silme ile kuşatılmıştır. 1 nolu sandukanın ön ve arka pehlelerinde şöyle yazmaktadır (Foto. 7-Foto. 8).

ربة الامير
المرحوم المغفور
خضر بك نورالله روحه

Okunuşu: Rabbih'ül emir
El merhum el mağfur
Hızır Beğ Nurullahi ruhu
Türkçesi: Emirlerin Rabbi
Rahmete kavuşmuş, bağışlanmış
Hızır Bey Allah'ın nuru ruhunu (aydınlatsın).

توفى فى ليلة
القدر سبع العشرين رمضان
سنه اثنين و خمسين و سبعمائة

Okunuşu: Teveffi fi leyle
El-kadir seb'a vel-ışrıyn ramazan
Sene isneyn ve hamsin ve seb'a mie (H. 752)
Türkçesi: Bir gece vefat etti
Ramazan ayının yirmi yedinci günü kadir (gecesi)
Sene yedi yüz elli iki (M. 1351)



Çizim 5 Hızır Bey Türbesi 1 Nolu Sanduka Cepheleri



Foto. 5 Hızır Bey Türbesindeki Sandukaların Yerleşimi



Foto. 6 1 Nolu Sandukanın Yan Pehlesi



Foto. 7 1 Nolu Sanduka Ön Pehle



Foto. 8 1 Nolu Sanduka Arka Pehle

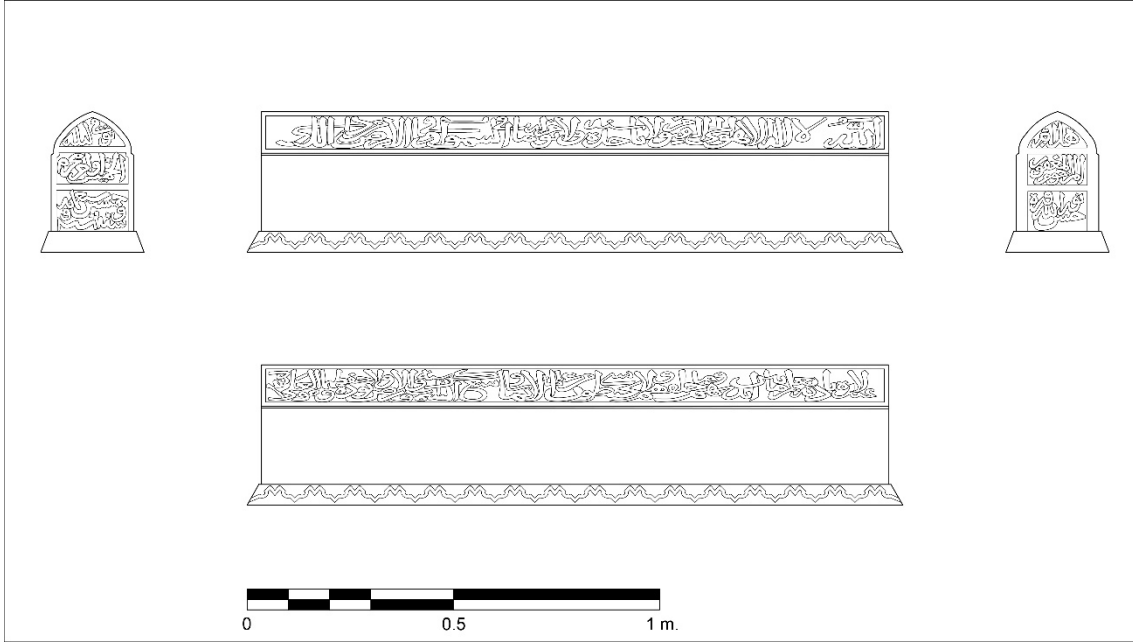
2 nolu sanduka kitabesine göre Hasan'a aittir. Hasan'ın Hızır Bey'in torunu olduğu ifade edilmektedir (Çiftçioğlu 2001: 22). Başka bir kaynakta ise "Hasan" isminde bir çocuğa ait olduğundan bahsedilmektedir (Uykur 2003: 60). Ancak bu bilgilerin doğruluğu kaynak verilmediğinden dolayı şüphelidir. Sanduka 0.34 m. yüksekliğinde 1.59x0.25 m. genişliğindedir (Çizim 6). Kaidesinin yan yüzlerinde mukarnas yoktur. Bunun yerine hafif kabartılarak birbirine bitişik ters palmet dizisi ile süslenmiştir (Foto. 9). Diğerlerine nazaran bu sanduka daha fazla tahribata uğramıştır. Özellikle ön ve arka pehlelerinin kenar kısımları aşınmış ve kırılmıştır. Sandukanın yan pehlesinde süsleme görülmemektedir. Kemerli kapak bölümünde iki parça olarak talik hatla Ayet-el Kürsi (Kur'an-ı Kerim 2/255) yazılıdır. Ayet-el Kürsi'nin ikinci parçasının son kısmı yatay olarak sığdırılmadığı için düşey olarak verilmiştir. 2 nolu sandukanın ön ve arka pehlelerinde şöyle yazmaktadır (Foto. 10-Foto. 11).

هذا قبر
المرحوم المغفور
حسن نورالله قبره

Okunuşu: Haza kabr
El merhum el mağfur
Hasan Nurullahi kabre
Türkçesi: Bu mezar
Rahmete kavuşmuş, başlanmış
Hasan Allah'ın nuru mezarını (aydınlatsın).

توفي ليلة
الخميس او اخر محرم
سنة ستة و خمسين و سبعمائة

Okunuşu: Teveffi leyle
El hamisi ev ahiri muharrem
Sene sitte ve hamsin ve seb'a mie (H. 756)
Türkçesi: Bir gece vefat etti
Muharrem ayının altıncı günü ya da sonları
Sene yedi yüz elli altı (M. 1355)



Çizim 6 Hızır Bey Türbesi 2 Nolu Sanduka Cepheleri



Foto. 9 2 Nolu Sandukanın Kaidesinde Yer Alan Süsleme



Foto. 10 2 Nolu Sanduka Ön Pehle



Foto. 11 2 Nolu Sanduka Arka Pehle

3 nolu sanduka kitabesine göre İlyas Bey'e aittir. İlyas Bey'in Hızır Bey'in oğlu olduğu iddia

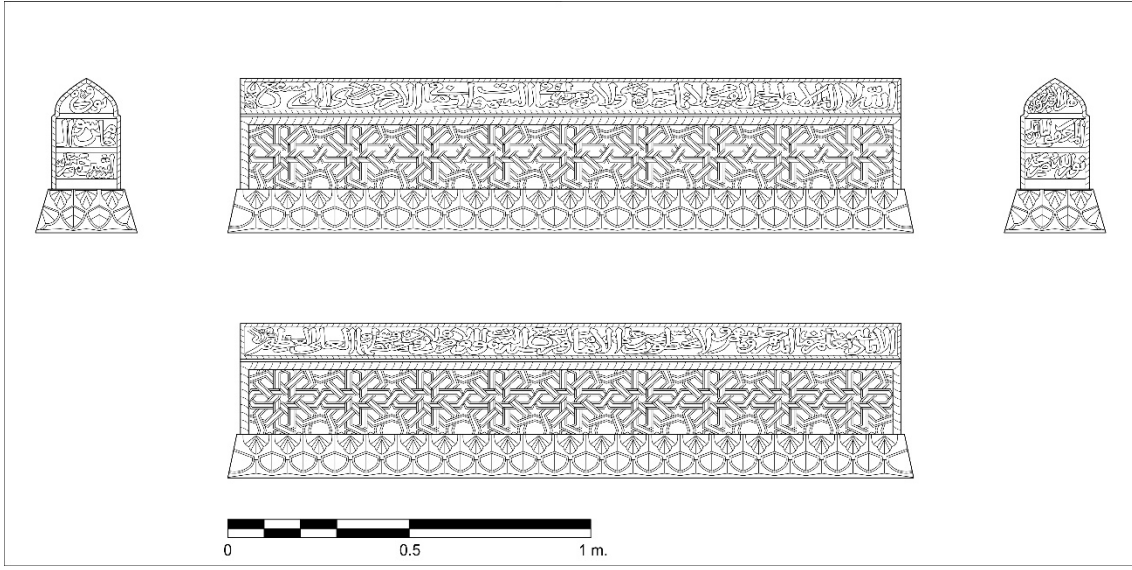
edilmektedir (Çiftçioğlu 2001: 22). Ancak bu da 2 nolu sandukada olduğu gibi herhangi bir belgeye dayandırılmadan verilmiştir. Sanduka 0.43 m. yüksekliğinde 1.89x0.28 m. genişliğindedir (Çizim 7). Kaidesi, fırdolayı iki sıra mukarnas dizisi ile tezyin edilmiştir. Diğerlerinde olduğu bu sandukanın da kemerli kapak bölümünde iki parça olarak talik hatlı Ayet-el Kürsi (Kur'an-ı Kerim 2/255) yazılmıştır. Ayet-el Kürsi'nin birinci parçasının son kısmı yatay olarak sığdırılmadığı için düşey olarak verilmiştir. İkinci parçasının son kısmı palmet motifi ile tamamlanmıştır. Sandukanın pehlesinde yer alan geometrik süsleme kompozisyonu 1 nolu sandukanın aynıdır. Sadece 1 nolu sandukanın güney cephesindeki sekizgen bordürlerin içerisinde yer alan gülbezekler burada görülmemektedir (Foto. 12). Burada da ana motif dokuz kez tekrarlanmıştır. Sandukada geometrik panonun ve yazıtların etrafı zencirekli silme ile kuşatılmıştır. 3 nolu sandukanın ön ve arka pehlelerinde şöyle yazmaktadır (Foto. 13-Foto. 14).

هذا قبر المرحوم
المغفور الياس بك
نور الله ضريحه

Okunuşu: Haza kabr'el merhum
El mağfur İlyas Beğ
Nurullahi zariha
Türkçesi: Bu rahmete kavuşanın mezarı
Bağışlanmış İlyas Bey
Allah'ın nuru mezarını (aydınlatsın).

توفي
خمس سوال
سنه اثنين و خمسين و سبعمائيه

Okunuşu: teveffi
Hams-ı şevval
Sene isneyn hamsine ve seb'a mie (H. 752)
Türkçesi: Vefat etti
Şevval ayının beşinde
Sene yedi yüz elli iki (M. 1351)



Çizim 7 Hızır Bey Türbesi 3 Nolu Sanduka Cepheleri



Foto. 12 3 Nolu Sandukanın Yan Pehlesi



Foto. 13 3 Nolu Sanduka Ön Pehle



Foto. 14 3 Nolu Sanduka Arka Pehle

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tarih öncesi çağlardan beri her toplum ölene gösterdiği saygı çerçevesinde, ölünün anılarını yaşatmak, onu anmak için gelenek ve görenekleri dahilinde çeşitli tarzda eserler bırakmıştır. Türklerde mezar geleneğinin kökeni Hunlara kadar gitmektedir (Diyarbakirli 1972: 64-65). Türklerin İslamiyet öncesi bu üsul ve adetleri İslamiyet'in kabulünden sonra da kısmen değişiklik geçirerek devam etmiştir (Karamürsel 2002: 76). Kültürümüzün gelecek kuşaklara aktarılmasına ön ayak olan mezar taşları toplumumuzun duygu, düşünce ve sanat zevklerinin dışı vurumu olmuştur. Anadolu'da tarihi bilinen en eski sanduka 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir (Karamağaralı 1992: 28).

Türbenin banisinin kim olduğu, kitabesi olmadığından ve herhangi bir belgede geçmemesinden dolayı bilinmemektedir. Ancak en eski, en büyük ve süslü sandukanın Hızır Bey'e ait olduğu için yapının banisinin o olduğu kabul edilmektedir. Diğer sandukalar aynı türbe içerisine konduğu için muhtemelen Hızır Bey ile akrabalık bağı olmalıdır. Bazı kaynaklarda geçen İlyas Bey'in Hızır Bey'in oğlu Hasan'ın ise torunu olduğu şeklindeki açıklamaların doğruluğu herhangi bir kaynağa dayandırılmadığı için şüphelidir (Çiftçioğlu 2001: 22; Denknbant 2011: 151). İlyas Bey'in, "bey" unvanı olması Hasan'ın ise unvansız olarak verilmesi belki bize bir ipucu sağlayabilir. İlyas Bey, Hızır Bey'den yaklaşık 3 ay sonra vefat etmiştir. Hasan ise yaklaşık 4 yıl sonra ölmüştür. Buradan İlyas'ın belli bir erişkinliğe geldiği "bey" unvanını aldığı düşünülebilir. Hızır Bey'in oğlu veya kardeşi olabilir. Ancak Hasan için aynı şeyi söyleyemeyiz. Belki Hızır Bey'in yaşı küçük oğlu, belki de oğullarından birinin çocuğu olabilir. Kaynaklarda Hızır Bey'in oğullarına dair bilgi bulamadığımızdan olasılıkları ifade etmeye çalıştık. Kuşkusuz bunlar Karamanoğullarının güncel şecerelerinin çıkarılması ile birlikte aydınlığa kavuşacaktır. Sandukaların önemi, kitabelerinde tarih bulunması açısından dikkate değerdir. Bu sandukalardaki tarih sayesinde Damsa'daki Eratnalılar'a ait Emir Taşhun Külliyesi'nin içerisine Karamanoğulları'ndan Hızır Bey'in bir türbe yaptırmış olduğunu öğrenmekteyiz.

Mermer veya taş sandukalı mezarlar kabristanlarda, hazirelerde ve türbelerde (kümbet) karşımıza çıkmaktadır. Ahşap, alçı ve çini sandukalar ise dayanıksız malzeme olduğu için ancak üstü örtülü türbelerde görülmektedir (Arseven 1983: 1764). Üstü kapalı, yanları açık yapılan baldaken tarzındaki türbelerde sandukaları dayanıklı ve sağlam malzemeden yapma gereği duyulmuştur. Bundan dolayı genellikle taş veya mermer sanduka görülmektedir. Baldaken tarzda yapılan Niğde Dört Ayak (Foto. 15), Bursa Devlet Hatun (Foto. 16), Bursa Umur Bey, İznik Sarı Saltuk, Ankara Kesikbaş türbelerindeki sandukalar buna örnek olarak verilebilir. Hızır Bey Türbesi'ndeki sandukaların hepsi mermer malzemeden yapılmıştır. Zaten Anadolu'da Beylikler dönemine tarihlenen sandukalarda yoğun olarak bu malzeme kullanılmıştır (Özkarıcı 2001: 449). Selçuklu sonrası Beylikler döneminde sanduka boyutlarında bir küçülme söz konusu olmuştur (Başkan 1996: 70). Hızır Bey Türbesi'nde yer alan sandukalar Selçuklu sandukaları ile karşılaştırıldığında 1 ve 3 nolu sanduka orta boyda 2 nolu sanduka ise küçük boyda denilebilir. 2 nolu sandukanın küçük yapılması medfun kişinin çocuk yaşta ölmesine bağlanmıştır. Ancak bununla ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Belki sosyal statüsü gereği de küçük yapılmış olabilir.

Sandukaların tarihlerinin birbirine yakın olması bu sandukaların tek bir usta eli ile çıkmış olabileceği düşüncesini doğurabilir. Sandukaların üzerinde ustaya ait herhangi bir işaret, damga veya yazı bulunmadığı için bunu ispatlayacak bir kanıt mevcut değildir. Ancak süslemeleri benzer olduğundan dolayı 1 ve 3 nolu sandukanın aynı usta elinden çıkmış olacağı

söylenbilir. Süslemeler, motif oyma tekniğinde zemin yüzeysel oyularak yapılmıştır.

1 ve 3 nolu sanduka ölçüleri ve süslemesi ile hemen hemen birbirine benzemektedir. 2 nolu sandukanın yan pehlesinde süsleme görülmemektedir. Üç sandukanın da kemerli kapak bölümlerinde iki parça halinde talik hatla Ayet-el Kürsi (Kur'an-ı Kerim 2/255) yazılmıştır. 2 ve 3 numaralı sandukalarda Ayet-el Kürsi'nin son kısmı yatay olarak sığdırılmadığı için düşey olarak verilmiştir. Ayetlerin başında besmele bulunmamaktadır. 1 ve 3 nolu sandukada yazıların arasında bitkisel karakterli süslemeler görülmektedir. 1 ve 3 nolu sandukanın pehlesinde yer alan geometrik süsleme kompozisyonu, merkezinde sekiz köşeli yıldızın bulunduğu sekiz kollu çarktan teşekkül etmektedir. 1 nolu sandukanın güneye bakan cephesindeki sekizgen bordürlerin içerisi birbirinden farklı gülbezelerle doldurulmuştur. Bu gülbezeler diğer cephede ve 3 nolu sandukada görülmemektedir. 1 ve 3 nolu sandukada kitabelerin ve yan pehlede bulunan geometrik panonun etrafı zencirekli silme ile kuşatılmıştır.

Sandukaların tamamının neredeyse hiç boşluk bırakmayacak şekilde yazılı, geometrik ve bitkisel tarzda süslenmesi özellikle Konya, Karaman ve Antalya'daki Beylikler devri sanduka tipli mezarlarda da karşımıza çıkmaktadır (Arslan- Budak 2006: 407). Sandukalarda geometrik ve yazılı süslemenin yoğunlukta olduğu bitkisel süslemenin ise nadir olarak görüldüğünü söyleyebiliriz. Pehlede yer alan geometrik kompozisyon Türk-İslam süsleme sanatında sıklıkla karşılaştığımız bir uygulamadır. Çorum Ulu Camisi ahşap minberinde (Arslan 2017: 307), Afyon Taş Medrese taçkapısında, Aksaray Sultan Hanı iç taçkapısında, Karatay Hanı giriş tonozunda, Nahcivan Mümine Hatun Kümbeti taçkapısında, Niğde Hüdaverd Hatun Kümbeti taçkapısında Niğde Sungur Bey Camisi minberinde benzer geometrik kompozisyonu görmekteyiz (Demiriz 2004: 92). Bu süsleme kompozisyonunun benzeri de Taşkınpaşa Camisi'nin taçkapısındaki dıştan üçüncü sıradaki bordürde ve Taşkınpaşa Türbesi'nin giriş kemeri alınlığında karşımıza çıkmaktadır (Foto. 17).

Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde sanduka ve sandık biçimli mezarlarda yazı önemli yer tutar. Bu dönem mezar taşlarında ayetlere daha fazla yer verilmiştir. Bu dönem sandukalarında ölüm ifadesi, isim, tarih, ayet ve hadislerin belirli bir yeri yoktur. Daha çok yatay gövde yüzeylerine ayet veya hadislerin yazıldığı görülmektedir. Baş ve ayak taşlarına ise ölenin kimliği ve ölüm tarihi yazılmaktadır (Çal 2013: 591-592). Sandukaların üçünde de görülen Ayet'el Kürsi (Kur'an-ı Kerim 2/255) sandukaların üzerinde en sık karşılaşılan ayetlerdendir. Van-Erciş'deki 12. yüzyıla tarihlenen sanduka tipi mezarların kemerli kapaklarında çoğunlukla kufi hatla yazılmış Ayet'el Kürsi (Kur'an-ı Kerim 2/255) veya İhlas Suresine (Kur'an-ı Kerim 112) rastlanmaktadır (Uluçam 2000: 20). Bitkisel süsleme 2 nolu sandukada kaidede ters palmetler dizisi ile 1 ve 3 nolu sandukada ise kemerli kapak üzerindeki yazılı süslemenin arasında palmet ve lotüs çiçekleri ile yapılmıştır (Foto. 18). Sandukalarda figürlü ve nesneli süsleme bulunmamaktadır.

Karamağaralı, Anadolu'da 12-20. yüzyılların başına kadar olan mezar taşlarını ince uzun sandukalar, şahideler ve sütun olmak üzere üç tipe ayırmıştır (Karamağaralı 1992: 2). Hızır Bey Türbesi'nde yer alan sandukalar Karamağaralı'nın tipolojisinde ilk gruba girmektedir. Buradaki sandukaların gövde formu, Çal'ın tanımlamasına göre şahidesiz yekpare gövdeli prizmatik sanduka tipindedir (Çal 2015: 300). Bu tarz gövde formuna sahip sandukaya başka bir yayında Ahlat tipi denilmiştir (Göktürk 2008: 93). Benzer örnekler ile çevre şehirlerde de karşılaşılmaktadır. Kayseri Mehmet Zengi Türbesi'nin bahçesinde yer alan taş ve mermer sandukalar (Foto. 19), Aksaray'da Fakih Yahya Sandukası, Niğde Hüdavent Hatun Türbesi'nde yer alan sandukalar, Kırşehir Cacabey Medresesi avlusunda yer alan sandukalar, Konya İnce

Minareli Medrese Taş ve Ahşap Eserleri müzesinde yer alan sandukalar form olarak benzer örnekler arasında sayılabilir.

Açık alanda olduğu için fiziksel bozulmaya ve insan tahribatına müsait bir yerde bulunan bu sandukalar sanatsal ve tarihi açıdan önemlidir. Müstakil oldukları için de bu sandukaların çalınma ve kaçırılma riski söz konusudur. Bundan dolayı bunların mümkünse yerinde muhafaza edilmesi, değilse müzelere veya kapalı alanlara taşınması elzemdir.



Foto. 15 Niğde Dört Ayak Türbesi (S. Maraşlı'dan)



Foto. 16 Bursa Devlet Hatun Sandukası (15. yy.) (A. Doğanay'dan)



Foto. 17 Taşkınpaşa Camisi Taçkapısı Detay



Foto. 18 1 Nolu Sanduka Süsleme Detay



Foto. 19 Kayseri Mehmet Zengi Türbesi Bahçesinde Yer Alan Sanduka

SUMMARY

Hızır Beg Shrine is located in the Taşkın Paşa complex. On account of there is no inscription anywhere in the shrine, the date was made according to inscription of sarcophagus No. 1. Hızır Beg's sarcophagus is controversial which of dynasties belongs to be. However, when we look at historical sources, the name of Hızır Beg is encountered in Karamanids. The shrine is located on the northeastern edge of the mosque courtyard, independent of other structures. The structure was constructed hexagonal plan, as two floors and with entirely of cut stone. There are four monolithic marble sarcophagi in the shrine. Three of them are inscription, one is plain and unadorned. The sarcophagi are not fastened on the floor, but they are placed on the upper level of the shrine. The side frontage of the sarcophagi are flat, the base and the lids are narrowed upward in the form of a triangular prism. These sarcophagi was made without head and feet stone. It is not known who builder the shrine. The founder is unknown because of the absence of the shrine's inscription and lack of any historical document. However, since the oldest, largest and ornate sarcophagus belongs to Hızır Beg, it is assumed that he is the one who make it. Since the other sarcophagi are placed in the same the shrine, it should probably be related to Hızır Beg. Since the other sarcophagi are placed in the same shrine, it should probably be related a kinship with Hızır Beg. We tried to express the probabilities for we could not find information about Hızır Beg's sons. Certainly these will be clarified with the production of the current family tree of Karamanids. Thanks to the inscription in this sarcophagus, we learn that Hızır Beg of the Karamanid built a shrine inside the Emir Taşhun Complex belongs to the Eratna dynasty in Damsa.

KAYNAKÇA

- Anonim (1973), Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar, Ankara.
- ARIK, M. Oluş (1969), "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri" Anadolu (Anatolia), XI, Ankara: 57-100.
- ARSEVEN, Celal Esad (1983), "Sanduka", Sanat Ansiklopedisi, 4, İstanbul: 1764.
- ARSLAN, Muhammet (2017), Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami Ve Mescit Mimarisi (Plan-Mimari-Süsleme), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- BARIŞTA, H. Örcün (1999), "Konya İnce Minaresi'ndeki 15-16. Yüzyıl Sembolik Lahitlerden Örnekler", XII. Türk Tarih Kongresi, III, Ankara, 1073-1077.
- BOZKURT, Nebi (2009), "Sanduka", TDVİA, 36, İstanbul: 102-104.
- CİRTİL, Saim (2001), Eratna Beyliği Mimarisi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- ÇAL, Halit (2013), "Orta Asya'dan (8-9. yy.) Türkiye'ye (11-17. yy.) Mezar Taşlarında Yazılar", V. Uluslararası Türkoloji Kongresi Kültürel Etkileşim Ve Medeniyetler İttifakı 19-20 Nisan 2013, Türkistan: 591-599.
- ÇAL, Halit (2013), "Türklerde Mezar-Mezar Taşları", Aile Yazıları, 8, Ankara: 295-332.
- ÇİFTÇİOĞLU, İsmail (2001), "Ürgüp'ün Taşkınpaşa (Damsa) Köyü'nde Karamanlı Devri Eserleri", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, III, 2, Afyon: 17-22.
- DEMİRİZ, Yıldız (2004), İslam Sanatında Geometrik Süsleme, İstanbul.
- DENKNALBANT, Ayşe (2011), "Taşkın Paşa Külliyesi", TDVİA, 40, İstanbul: 149-151.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat (1972), Hun Sanatı, İstanbul.
- DÜLGERLER, Osman Nuri (2006), Karamanoğulları Dönemi Mimarisi, Ankara.
- ERAVŞAR, Osman (1993), Ürgüp ve Çevresindeki Türk-İslam Yapıları, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ESTERABADİ, Aziz B. Erdeşir-i (1990), Bezm U Rezm, Çev: Mürsel Öztürk, Ankara.
- GÖKTÜRK, Mehmet (2008), Tarih ve Anıtları Işığında Kırşehir Mezar Taşları "Mezardaki Hayatlar", Ankara.
- KARAMAĞARALI, Beyhan (1992), Ahlat Mezar Taşları, Ankara.
- KARAMÜRSEL, Alım (2002), "Türklerde Mezar Geleneği", Türkler Ansiklopedisi, 3, Ankara: 76-87.
- KILCI, Ali (1992), Türkiye'deki XIV. ve XV. Yüzyıllara Ait Baldaken Tarzı Denen Türbeler, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ORAL, Mehmet Zeki (1962), "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", Vakıflar Dergisi, V, Ankara: 23-77.
- ÖZGÜÇ, Tahsin (1965), "Monuments of The Period of Taşkınpaşa's Principality", Atti Del Secondo Congresso Internazionale Dı Arte Turca, Venezia 1963, Napoli: 197-201.
- ÖZKARCI, Mehmet (2001), "Sinop'ta Candaroğulları Beyliği Dönemi Sandukaları", Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı-Sanat Yazıları, Kayseri: 435-461.
- SAĞIROĞLU ARSLAN, Aslı - BUDAK, Ayşe (2006), "Kayseri Bünyan İlçesine Bağlı Kölete Köyü'ndeki Sanduka Tipli Mezarlar", IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Erzurum, 403-414.
- ŞİKARİ (2005), Karamanname Zamanın Kahramanı Karamaniler'in Tarihi, Haz. Metin Sözen ve Necdet Sakaoğlu, İstanbul.
- TUNCER, Orhan Cezmi (1991), Anadolu Kümbetleri 3 Beylikler ve Osmanlı Dönemi, Ankara.
- ULUÇAM, Abdüsselam (2000), Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları, Ankara.
- UYKUR, Ramazan (2003), Ürgüp Damsa Köyü Taşkınpaşa Külliyesi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- YAZICI, Tahsin (1995), "Estarabadi Aziz b. Erdeşir" TDVİA, 11, İstanbul: 438.